

ÜMUMDÜNYA SƏHIYYƏ TƏŞKİLATI SƏHIYYƏ SAHƏSİNDƏ BEYNƏLXALQ HÜQUQ NORMALARININ MİLLİ-HÜQUQİ IMPLEMENTASIYASINDA ƏSAS NƏZARƏT MEXANİZMİ KİMİ

Fatimə Hüseynova*

Xülasə

Məqalədə universal nəzarət mexanizmi kimi Ümumdünya Ticarət Təşkilatının səhiyyə sahəsindəki beynəlxalq hüquq normalarının milli hüquqi implementasiyasında rolundan bəhs edilir. Qeyd edilir ki, Ümumdünya Ticarət Təşkilatı səhiyyə sahəsindəki beynəlxalq hüquq normalarının milli hüquqi implementasiyada əsas universal nəzarət mexanizmi qismində çıxış edir. Məqalədə Ümumdünya Ticarət Təşkilatının normayaradıcılığı fəaliyyəti təhlil edilir. Onun çərçivəsində qəbul edilən aktların təsnifatı aparılır və həmin aktların hüquqi müqayisəsi həyata keçirilir. Qeyd olunan aktların müddələrinin dövlətlərin hüquqi sistemində implementasiya xüsusiyyətləri araşdırılır.

Ключевые слова: *Ümumdünya Ticarət Təşkilatı, səhiyyə, beynəlxalq hüquq normaları, milli hüquq, implementasiya, nəzarət mexanizmi.*

Müasir beynəlxalq hüquq normalarının milli hüquqa implementasiyasında universal nəzarət mexanizmləri mühüm rola malikdir. Son illər səhiyyə sahəsi ilə bağlı həm universal, həm də regional təşkilatların qərarları ümdə xarakter kəsb etməkdədir. Xüsusilə COVID-19 pandemiyasının dünyada yayılması kontekstində universal təşkilatlar milli hüquqa kifayət qədər təsir göstərmişdir. Səhiyyə sahəsində dövlətlərin öhdəliklərinin tam və vaxtında yerinə yetirilməsi beynəlxalq hüququn vacib məsələsi kimi çıxış edir. Bu mənada beynəlxalq hüquqda implementasiya institutunun əhəmiyyəti son dövnlərdə daha çox nəzərə çarpır. Prof. A.S.Qaverdovskinin də qeyd etdiyi kimi, “implementasiya - dövlətlərin beynəlxalq hüquq normalarına uyğun olaraq qəbul etdikləri öhdəliklərin vaxtında və tam implementasiyası məqsədi ilə fərdi, birgə və ya beynəlxalq təşkilatlar çərçivəsində həyata keçirdikləri məqsədyönlü təşkilati-hüquqi fəaliyyət” [4, s.63] olaraq daha çox aktualdır. Eyni zamanda, səhiyyə sahəsində beynəlxalq hüquq normalarının implementasiyasının həm inkorporasiya, həm də transformasiya formasına rast gəlmək mümkündür.

Səhiyyə üzrə beynəlxalq qurumlar bir sıra sahələrdə - global səhiyyə münasibətlərinin, beynəlxalq tibb hüququnun inkişafında, yoluxucu xəstəliklərin qarşısının alınmasında və profilaktikasında, reproduktiv sağlamlığın qorunmasında mühüm rola malikdir. Bu səbəbdən də, bu qurumların qəbul etdiyi normalar səhiyyə sahəsində milli-hüquqi implementasiyaya həlledici təsir göstərir.

Professor G.Yuldaşovanın qeyd etdiyi kimi, “implementasiya” termini beynəlxalq hüquq praktikasında möhkəm kök salmışdır. BMT Baş Assambleyasının və onun orqanlarının çoxsaylı qətnamələrində, digər beynəlxalq təşkilatla-

* hüquq üzrə fəlsəfə doktoru, Bakı Dövlət Universiteti Hüquq fakültəsinin “İnsan hüquqları və informasiya hüququ” UNESCO kafedrasının müəllimi

rın humanitar sahədə beynəlxalq müqavilələrin icrasının müzakirəsi ilə bağlı qəbul edilmiş qərarlarında rast gəlmək olar [12, s.14]. Ümumiyyətlə, beynəlxalq qurumların, o cümlədən səhiyyə sahəsində ixtisaslaşan transmilli təşkilatların qərarlarının milli hüquqi implementasiyası nəzəri və təcrübi əhəmiyyətə malikdir.

Beynəlxalq tibb və ya səhiyyə hüququnun hüququn müstəqil sahəsi kimi inkişafına universal təşkilatların töhfəsi əvəzsizdir. Son illər beynəlxalq səhiyyə hüququnun inkişafı qlobal səhiyyə siyasətinin əsas istiqamətlərindən birinə çevrilmişdir. Qlobal səhiyyə idarəçiliyinin bu yeni dövründə beynəlxalq təşkilatların sağlamlığın qorunması və təşviqində əhəmiyyəti böyükdür. Bu gün səhiyyə sahəsində beynəlxalq əməkdaşlığın və milli fəaliyyətin əlaqələndirilməsi universal nəzarət mexanizmlərinin və publik hüququn əsas istiqamətidir.

Müasir dövrdə səhiyyə sahəsində beynəlxalq hüquq normalarının milli-hüquqi implementasiyasında əsas nəzarət mexanizmi kimi Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatı (ÜST) daha çox aktiv olan qurumlar sırasındadır. Beynəlxalq hüquq üzrə prof. Allin Taylor qeyd edir ki, ÜST və Ümumdünya Ticarət Təşkilatının (ÜTT) himayəsi altında hazırlanmış məcburi beynəlxalq müqavilələrin və digər beynəlxalq hüquqi sənədlərin qlobal təsirinə xüsusi diqqət yetirilir [5]. Həqiqətən də, bu gün ÜST səhiyyə sahəsi üzrə beynəlxalq hüquq normalarının mütərəqqi inkişafında və milli hüquqi implementasiyasında rolu və təsiri olan unikal qurumdur.

Biz bu paraqrafda səhiyyə sahəsində beynəlxalq hüquq normalarının milli-hüquqi implementasiyasında əsas nəzarət mexanizmi kimi ÜST-ün spesifik cəhətlərini araşdıracağıq.

Universal beynəlxalq təşkilat olan ÜST öz qərarlarının milli hüquq sistemlərində implementasiyasına xüsusi nəzarət həyata keçirən qurumlardan biridir. Bu mənada hesab etmək olar ki, ÜST son illərdə dövlətlərin milli hüquq sistemlərinə daha çox təsirini göstərən universal mexanizmlərdəndir. ÜST-ün fundamental məqsədləri kontekstində müvafiq tədbirlər ictimai həyatın müxtəlif sferalarında aparılır. [2, s.31]

XX əsrin ortalarından başlayaraq bu qurumun həm ayrı-ayrı ölkələr, həm də regionlarla işləmək praktikası formalaşmışdır. ÜST bütün insanlar üçün ən yüksək sağlamlıq standartlarına nail olmaq, onlara dəstək vermək üçün bütün Üzv Dövlətlərlə işləyir. Qurumun 149 ölkədə nümayəndəliyi və xüsusi işçi heyəti vardır. Qeyd olunan heyət müvafiq ölkələrin səhiyyə nazirliklərinə və digər sektorlara səhiyyə və tibbi məsələlərlə bağlı məsləhətlər verir. Bundan əlavə, qurum səhiyyə proqramlarının planlaşdırılması, milli səviyyədə implementasiyası və monitorinqi üçün dəstək verir. ÜST profilaktika, müalicə və səhiyyə xidmətlərini təkmilləşdirmək üçün BMT-nin digər ixtisaslaşmış qurumları, qeyri-hökumət təşkilatları, fondlar, özəl sektor və icmalarla sıx əməkdaşlıq edir. Qurum informasiya brokeri kimi çıxış etməklə əslində dövlətlər arasında norma tətbiqi və informasiya mübadiləsini asanlaşdırır. ÜST dövlətləri ümumi prob-

lemlərinin həlli yollarını axtarmaq üçün birgə işləməyə təşviq edir. [7] Göründüyü kimi, səhiyyə sahəsində plan və proqramların, qəbul olunan norma və prinsiplərin implementasiyası da ÜST-ün əsas missiyasına daxildir.

ÜST-ün Nizamnaməsinin 2-ci maddəsinə əsasən beynəlxalq səhiyyə işi üzrə istiqamətləndirici və əlaqələndirici orqan kimi çıxış etmək [6], eyni zamanda qəbul etdiyi universal xarakterli normaların milli hüquq müstəvisində icrasını təmin etmək qurumun əsas funksiyalarındandır.

Universal nəzarət mexanizmi kimi, ÜST milli hüquqa XX əsrin ortalarından təsir etmə imkanı qazanmışdır. XX əsrdə publik səhiyyə hüququ geniş inkişaf etməmişdi. Həmin dövrdə yoluxucu xəstəliklərə beynəlxalq nəzarət məhdud xarakter daşıyır, bu sahə qlobal narahatlıqların nisbətən laqeyd bir sahəsi olaraq qalmışdı. Xüsusilə, 1948-ci ildə BMT-nin səhiyyə sahəsində ixtisaslaşmış qurumu kimi yaradılmış ÜST BMT-nin ixtisaslaşmış təsisatları arasında özünəməxsusluğu ilə seçilirdi. Hüquq üzrə fəlsəfə doktoru V.Məmmədov hesab edir ki, ÜST və digər beynəlxalq təşkilatların yaradılması, bu sahədə mütəxəssislər arasında dialoqun, fikir mübadiləsi və bu sahədə yeni yanaşmaların inkişafına töhfə verdi. [3] Ötən əsrin sonlarına kimi ÜST-ün üzv dövlətləri qlobal sağlamlıq və səhiyyənin idarə etməsində problemlərə bir qədər az diqqət yetirirdilər.

Bu gün isə ÜST pandemiyanın qarşısının alınması, əlilliyi olan insanlar üçün sağlamlıq bərabərliyini inkişaf etdirmək üçün ölkələrə dəstək verir. Təşkilat kənd yerlərində və ucqar ərazilərdə yaşayan insanlar arasında sağlamlıq bərabərsizliyinin aradan qaldırılması kimi vacib sahələrdə fəaliyyət göstərir. Bundan başqa, vərəmlə mübarizə, atmosferin çirklənməsi ilə bağlı xəstələnmənin və onun iqtisadi xərclərinin qiymətləndirilməsi, uşaqların sağlamlığı ilə bağlı tədqiqatların əlaqələndirilməsi, təhlükəli abortla mübarizə [15] və s. beynəlxalq əməkdaşlıq və milli hüquqi əlaqələndirmə məsələləri də ÜST-ün funksiyasına daxildir.

ÜST-ün qəbul etdiyi beynəlxalq hüquq normalarının milli-hüquqi implementasiyası ilə bağlı məsələnin elmi cəhətdən təhlili üçün bu qurum tərəfindən qəbul edilmiş normalara xüsusi diqqət yetirmək zəruridir.

ÜST tərəfindən qəbul edilən beynəlxalq hüquq normaları üç növə ayrılır: ÜST-ün qətnamələri, qurum daxili rəqləmətlər və səhiyyə sahəsində beynəlxalq qaydalar. Qeyd olunan normalar istisnasız qaydada dövlətlər tərəfindən icra olunur. Hüquqi qüvvəsinə görə ÜST-ün Ümumdünya Səhiyyə Assambleyası tərəfindən qəbul edilən qətnamələr daha üstün xarakter daşıyır.

Özünün implementasiya mexanizminə görə fərqlənən sənədlərdən biri ÜST çərçivəsində qəbul olunan Beynəlxalq Səhiyyə Qaydalarıdır (BSQ). Bu sənəd 2005-ci ilin may ayında ÜST-ün əsas siyasi orqanı olan Ümumdünya Səhiyyə Assambleyası tərəfindən qəbul edilmişdir. Əslində bu sənəd daha əvvəllər də mövcud olub. Lakin əvvəllər bu sənədin milli hüquqi implementasiyası effektiv olmadığı üçün daha geniş yayılmadı. 2003-cü ildə Çində və başqa yerlərdə Ağır Kəskin Tənəffüs Sindromunun (SARS) baş verməsindən bəri BSQ

yenidən aktual olmuşdur. Bu dövrdən sonra qeyd olunan problemlə bağlı beynəlxalq hüquqi islahatlar yaxından izlənilmiş, qəbul olunan sənədlərin implementasiyası diqqəti çəkmişdir. Səhiyyə mütəxəssisləri həmçinin Asiyada quş qripi epidemiyalarının insandan insana ötürülməsi nəticəsində yaranan xəstəliklərlə bağlı bu sənəd yenidən gündəm oldu. Xüsusilə kənd yerlərinin global pandemiya qripindən qorunması məqsədilə yeni BSQ-nin təcili olaraq lazım olduğunu iddia etdilər. Yeni sənədin qəbul edilməsinə elmi dairələrdə də böyük əhəmiyyət verilmişdir. Professor David P. Fidler hesab edir ki, yeni sənəd on doqquzuncu əsrin ortalarında beynəlxalq səhiyyə əməkdaşlığının başlanğıcından bəri ictimai sağlamlıqla bağlı beynəlxalq hüquqda ən radikal və genişmiqyaslı dəyişikliklərdən birini təşkil edir. [8]

BSQ-nin implementasiyası və onun daha səmərəli şəkildə həyata keçirilməsi üçün məsuliyyət bütün İştirakçı Dövlətlərin və ÜST-ün üzərinə düşür. Hökumətlər, nazirliklər və müvafiq vəzifəli şəxslər BSQ-nin milli səviyyədə implementasiyasına cavabdehlik daşıyırlar. ÜST BSQ-nin həyata keçirilməsində əlaqələndirici rol oynayır və tərəfdaşları ilə birlikdə ölkələrə qanunvericilik, institutional, təşkilati və s. potensialın yaradılmasına kömək edir. Bu sənəd tələb edir ki, bütün ölkələr aşağıdakıları etmək imkanına malik olsunlar:

1) Aşkar etmə - bu o deməkdir ki, nəzarət sistemlərinin ictimai sağlamlıqla bağlı kəskin hadisələri vaxtında aşkarlaya bildiyinə əmin olunmalıdır.

2) Qiymətləndirmə və hesabat vermə - ictimai sağlamlıq məsələlərini qiymətləndirmək və beynəlxalq narahatlıq doğuran sağlamlıqla bağlı fəvqəladə vəziyyət təşkil edə biləcək problemləri öz Milli BSQ Əlaqələndirici Mərkəzləri vasitəsilə ÜST-ə hesabat vermək üçün BSQ-nin 2-ci Əlavəsində verilmiş qərar alətindən istifadə edilməlidir.

3) Cavab vermə - ictimai sağlamlıq risklərinə və fəvqəladə hallara cavab verilməlidir. Ölkə tərəfindən bu normaların həyata keçirilməsinin məqsədi qonşu ölkələrə sağlamlıq risklərinin yayılmasını məhdudlaşdırmaq və əsassız səyahət və ticarət məhdudiyyətlərinin qarşısını almaqdır.

Eyni zamanda nəzərə almaq lazımdır ki, Qaydaların milli qanunvericiliyə daxil edilib-edilməməsindən asılı olmayaraq, hər bir ölkə 2007-ci ildə qüvvəyə mindiyi andan etibarən BSQ-yə tam riayət etmək üçün məsuliyyət daşıyır. Sənəddə iştirakçı dövlətlərin Qaydalarla bağlı öz öhdəliklərini yerinə yetirmək şərti ilə daxili qanunvericiliyi qəbul etməli və ya onlara yenidən baxmalı olması barədə heç bir tələb yoxdur. [9] Amma ölkələrin qanunvericilik təcrübələrində BSQ hətta implementasiyanın resepsiya formasında, yəni sənəddə təsbit olunmuş normalar milli səviyyədə olduğu kimi mənimsənilmiş və qəbul edilmişdir.

Son illər dünyada xəstəliklərin yayılması və digər kəskin sağlamlıq riskləri çox vaxt gözlənilməz xarakter almışdır. Eyni zamanda bu risklər ölkələrdən bir sıra cavab tədbirləri tələb edir. Bu mənada 2005-ci ildə qəbul olunmuş BSQ sağlamlıq və fəvqəladə halların idarə edilməsində ölkələrin hüquq və öhdəlikləri baxımından ümumi hüquqi çərçivə müəyyən edir. BSQ ÜST-ün 194 üzv dövləti

də daxil olmaqla 196 ölkə üçün hüquqi qüvvəyə malik olan beynəlxalq hüquq sənədidir. Bu sənəd bir vaxtlar Avropanı bürümüş ölümcül epidemiyalara reaksiya nəticəsində yaranmışdır. Əslində bu beynəlxalq hüquqi sənədi tam mənada özündə milli hüquqi implementasiya mexanizmi müəyyən edən akt da saymaq olar.

BSQ ölkələr üçün hüquq və öhdəliklər yaradır, o cümlədən publik səhiyyə haqqında məlumat vermək tələbi qoyulur. Qaydalar həmçinin müəyyən bir hadisənin “beynəlxalq narahatlıq doğuran publik səhiyyə üzrə fəvqəladə vəziyyət” olub-olmaması üçün meyarları da müəyyən etmişdir Eyni zamanda, bu sənəd ölkələrdən ÜST-lə daha səmərəli əlaqələrin saxlanması üçün Milli Əlaqələndirici təyin etmək tələbi qoymuşdur. Bundan başqa, bu sənəd nəzarət və cavab tədbirləri, o cümlədən əlaqələndirici təyin olunmuş yerlərdə müvafiq imkanların yaradılmasını özündə ehtiva edir. Sənədin əlavə müddəaları ilə beynəlxalq nəqliyyat üçün tələb olunan sağlamlıq sənədləri kimi beynəlxalq səyahət və səfərlər də tənzimlənir. Nəhayət, BSQ milli hüquqi implementasiya zamanı şəxsi məlumatların qorunmasına, razılığa əsaslanan və ayrı-seçkiliyə yol verilməməsi ilə bağlı şəxslərin hüquqlarının qorunmasına təminatlar verir.

Bu Qaydalar xəstəliklərin beynəlxalq səviyyədə yayılmasının qarşısının alınmasına və nəzarət altına alınmasına əhəmiyyətli dərəcədə kömək edib, lakin onlar hələ də tam potensial olaraq həyata keçirilməmişdir. [14]

Bu sənədin milli hüquqi implementasiya baxımından daha bir üstünlüyü də vardır. ÜST-ün tələbinə görə BSQ-nin milli qanunvericilikdə implementasiyası üçün alətlər dəsti hazırlanmışdır. Bu alətlər dəsti qeyd olunan məsələ ilə bağlı suallar və cavablar, qanunvericiliyə istinad və qiymətləndirmə vasitəsini, habelə milli qanunvericilik nümunələrini özündə cəmləşdirir. Orada BSQ-nin beynəlxalq və milli aspektlərini ehtiva edən milli hökumətlər üçün funksiyalar da müəyyən olunmuşdur. BSQ aşağıdakılarla bağlı hökumət funksiyalarına təsir göstərir:

1) Beynəlxalq trafik, rabitə və əməkdaşlıq daxil olmaqla qanunvericilik, qaydalar və digər sənədlər;

2) Beynəlxalq trafikin faktiki olaraq bütün aspektlərinə aid fəaliyyətlər (səyahət, nəqliyyat və ticarət);

3) Beynəlxalq kommunikasiyalar (məsələn, ictimai səhiyyə hadisələri ilə bağlı ÜST-ə məlumat vermək və qiymətləndirmə və cavab tədbirləri üzrə əməkdaşlıq etmək);

4) Milli qanunvericilik, qaydalar və digər sənədlər də daxil olmaqla milli imkanlar və fəaliyyətlər;

5) Dövlət ərazisində monitoring və cavab tədbirləri üçün milli səhiyyə imkanlarının və xüsusi beynəlxalq giriş nöqtələrində (limanlar, hava limanları və yerüstü keçidlər) imkanlarının inkişafı;

6) Müvafiq nazirliklər, idarələr və ölkə üzrə, məsələn, milli, regional, yerli səviyyələrdə publik səhiyyə kommunikasiyalarının və qiymətləndirilməsinin əlaqələndirilməsi. [9]

BSQ-nin milli hüquqi implementasiyası ilə bağlı və bu sahədə qlobal öhdəliklərin dövlətlər tərəfindən yerinə yetirilməsini praktiki asanlaşdırmaq üçün BSQ-nin iştirakçısı olan bir dövlətdən başqa bütün ölkələrdə Milli Əlaqələndirmə Mərkəzləri uğurla yaradılmışdır. Bu sənədi ratifikasiya edən dövlətlərə ÜST-ün bütün üzv dövlətləri, Böyük Britaniya və Lixtenşteyn daxildir. Bu qurumlar hər bir ölkədə milli mərkəzlər kimi fəaliyyət göstərir. Qeyd olunan qurumlar səhiyyə məsələləri barədə ÜST-ü xəbərdar etmək, qurumun katibliyinin sorğularına cavab vermək və ÜST-dən gələn mesajların və məsləhətlərin ölkə daxilində müvafiq iştirakçılara yayılmasını təmin etmək üçün məsuliyyət daşıyırlar. Milli hüquqi implementasiyanın səmərəli icrası üçün ölkələr arasında birbaşa əlaqə yaratmağa imkan verən parolla qorunan veb-sayt vasitəsilə bütün digər milli mərkəzlərin əlaqə məlumatlarına çıxışı da təmin olunmuşdur.

Tədqiqatlar göstərir ki, milli mərkəzlər ümumiyyətlə səhiyyə nazirliyindən kənar hökumət sektorları ilə əlaqə saxlamağın zəruriliyini bilsələr də, möhkəm və etibarlı əlaqələr yaratmaq üçün lazım olan çağırış gücünə malik deyillər.

Əlbəttə nəzərə alınmalıdır ki, ÜST-ün əsas məqsədlərindən biri BSQ çərçivəsində qlobal ictimai sağlamlığı təmin etmək üçün sistemlərin qurulması və idarə edilməsi üçün ölkələr üçün mövcud olan insan resurslarını gücləndirməkdir. Qurumun katibliyi təhsil müəssisələri ilə əməkdaşlıq edir, BSQ-nin implementasiyasını təşviq edən implementasiya kursları yaratmışdır. Bu kurslar dövlət və özəl sahədə milli və ya beynəlxalq təşkilatlar, digər əlaqəli sektorların səhiyyə mütəxəssisləri üçün təşkil olunur. Kurs iş yerində təlim kimi 5 ay ərzində keçirilir. Qeyd olunan bu implementasiya mexanizmi olduqca səmərəli mexanizm hesab edilməlidir. Çünki səhiyyə sahəsində beynəlxalq hüquq normalarının ən yaxşı milli hüquqi implementasiyası lokal səviyyədə hüquqi maariflənmənin səmərəliliyindən asılıdır.

Mühüm implementasiya öhdəliklərindən biri iştirakçı dövlətlərin öz ərazilərində səhiyyə ilə bağlı məsələləri müəyyən etmək, araşdırmaq, qiymətləndirmək üçün milli bacarıqları inkişaf etdirməkdir. Bu öhdəliklər milli sistemlərdə qlobal sağlamlıq təhlükəsizliyinin əsas dayağı kimi çıxış edir. Eyni zamanda, bu sistemlər publik səhiyyənin beynəlxalq əhəmiyyətini təşviq edən mexanizmlər olduğunu təsdiq edir. BSQ-nin implementasiyasında mühüm mərhələ tələb olunan funksionallığa töhfə verməsi gözlənilən əhatə dairəsi və texniki komponentlər üzrə konsensusa nail olmaqdır. [14]

ÜST-ün hazırladığı BSQ-nin implementasiya perspektivləri ilə bağlı materialda nəzarət və cavab tədbirləri üçün imkanlar aşağıdakı 8 əsas başlıq altında qruplaşdırılıb: 1) Milli qanunvericilik, siyasət və maliyyələşdirmə; 2) Koordinasiya və kommunikasiyalar; 3) Müşahidə; 4) Cavab; 5) Hazırlıq; 6) Risklər; 7) İnsan resursları; 8) Laboratoriya [14]. Qeyd olunmalıdır ki, bütün bu

qeyd olunanlar ÜST tərəfindən qəbul edilmiş sənədlərin, o cümlədən BSQ-nin implementasiyasında həlledici mərhələlər hesab edilir.

BSQ-nin tələblərində bir sıra potensial sağlamlıq təhlükələri qeyd olunur ki, bunlar da milli səviyyədə məcburi nəzərə alınmalı məqamlardır. Bu təhlükələr yoluxucu, zoonotik, qida təhlükəsizliyi, kimyəvi və radioloji-nüvə kimi müəyyən edilmişdir.

ÜST milli hüquqi implementasiyanı daha səmərəli şəkildə reallaşdırmaq üçün iştirakçı dövlətlərə öz imkanlarını qiymətləndirməyə kömək edən monitoring çərçivəsi hazırlamışdır. Çərçivə ÜST-ə üzv dövlətlər, texniki qurumlar, tərəfdaşlar və qlobal miqyaslı texniki ekspert rəylərinin konsensusuna əsaslanır. Bu sənəd potensialın inkişaf etdirilməsi, fəaliyyətə nəzarət etmək üçün uğurla istifadə edilmiş konsepsiyaları özündə ehtiva edir. Sənəd dövlətlərin cari imkanları, potensial inkişafı üçün regional və ölkə strategiyaları, digər mövcud resurslar və alətlər, xüsusilə də iştirakçı dövlətlər tərəfindən bu sənədin əsas potensialının qiymətləndirilməsi üçün istifadə olunan digər alətlər haqqında biliklərə əsaslanır. BSQ-nin monitoringi prosesi əsas potensialın 8 sahəsi üzrə icra vəziyyətini, giriş nöqtələrində imkanların inkişafını və sənədə uyğun təhlükələr üçün bacarıqların inkişafını qiymətləndirir. [14] Qeyd olunmalıdır ki, BSQ-nin monitoringi prosesi də milli hüquqi implementasiya baxımından önəm kəsb edir.

Səhiyyə sahəsi 150 ildən artıqdır ki, çoxtərəfli beynəlxalq əməkdaşlığın dar sahəsi olaraq qalmaqda idi. Bu gün artıq beynəlxalq hüquq müasir dünyada yoluxucu xəstəliklərə nəzarəti həyata keçirir. Təbabətin inkişafı bu gün artıq beynəlxalq tibb hüququ və ya səhiyyə hüququ kimi tanınan hüquq sahəsinin inkişafını da səciyyələndirmişdir. Tibb hüququ tibbi əməliyyatlar, sənaye operatorları, tibbi əməliyyatlarda istifadə olunan prosedurlar, tibbi əməliyyatları həyata keçirən tibbi ekspertlərin xüsusiyyətləri, habelə tibbi fəaliyyətin həyata keçirilməsi zamanı yaranan münasibətlərlə bağlı tənzimləmə sahəsini əhatə etdiyi halda, səhiyyə hüququ geniş fəaliyyət sahəsini, təkcə tibbi fəaliyyətləri deyil, həm də həyata keçirilən prosedurları, prosedurun ehtiyac və zəruriliyini, proseduru həyata keçirən mütəxəssisləri də tənzimləyir. [10] Əlbəttə beynəlxalq səhiyyə diplomatiyası nəticəsində beynəlxalq hüququn bu sahədə yaranan yeni normaları da milli hüquqa implementasiya etməklə bəşəriyyətin gələcək inkişafına xidmət edir.

ÜST publik səhiyyənin müxtəlif istiqamətləri üzrə funksionallığa malikdir. Bu səbəbdən təşkilatın qəbul etdiyi beynəlxalq hüquq normaları da tibbin geniş sahələrini özündə ehtiva edir. Bunlara reproduktiv sağlamlıq, vərəmlə beynəlxalq mübarizə, uşaq və qadın sağlamlığı, infeksiyon xəstəliklərin ayrı-ayrı növləri ilə mübarizə və s. daxildir.

ÜST qlobal səviyyədə reproduktiv sağlamlığın qorunmasını prioritet sahə kimi müəyyən etmişdir. Reproaktiv sağlamlıq müasir dünyada daha geniş yayıldığı üçün bu sahədə qəbul edilmiş ÜST normalarının da milli hüquqi implementasiyası daha aktualdır. Reproaktiv sağlamlıq məsələləri Ümumdünya Sə-

hiyyə Assambleyasının 1995-ci ilin mayında qəbul olunmuş Qətnaməsi ilə tənzimlənir. Qətnamədə səhiyyə sahəsində daha fərqli milli implementasiya mexanizmi müəyyən olunur. Belə ki, bu Qətnamə üzv dövlətləri reproduktiv sağlamlıq proqramları hazırlamağa və gücləndirməyə çağırır. Qeyd olunmalıdır ki, səhiyyə üzrə beynəlxalq hüquq normalarının real vaxt rejimində daha səmərəli formada implementasiyası üçün milli proqramlar xüsusi önəm kəsb edir. Səhiyyə sahəsində milli proqramların, dövlətin müvafiq qurumları tərəfindən qəbul olunan fəaliyyət proqramlarının üstünlüyü ondadır ki, bu sahədə beynəlxalq hüquq normaları daha tez və effektiv həyata keçirilir.

Reproduktiv sağlamlıqla bağlı aidiyyəti müddəalar milli səviyyədə müvafiq qanun, siyasət və proqramlara daha çox nüfuz edir. 1995-ci ildən etibarən ilk təşəbbüs olaraq, Azərbaycan Qadın və İnkişaf Mərkəzinin başladığı və əsas məqsədi əhali arasında reproduktiv sağlamlığın, sağlam analığın, ailə planlanmasının, cinsi yolla yoluxan xəstəliklərin və onlardan qorunma yollarının icma səviyyəsində maarifləndirmə işi aparmaqla, reproduktiv yaş dövründə olan şəxslərin bu sahədə müvafiq biliklərə yiyələnməsini təmin etməklə, o cümlədən xidmətlər göstərməklə abortların sayının azalmasına, körpələrin sağlam doğulmasına və böyüməsinə, nəticə etibarlı ilə ana və körpə ölümünün sayının azalmasına, sağlam gəncliyin formalaşmasına, yoluxucu xəstəliklərin qarşısının alınmasına nail olmaq istiqamətində həyata keçirdiyi fəaliyyət uğurlu model və müsbət ölkə təcrübəsi olaraq təbiiq oluna bilər. [1, s.5]

ÜST təcrübəsində digər implementasiya mexanizmlərindən biri müvafiq kodekslərin, məcəllələrin qəbul edilməsidir. 1981-ci ildə Ümumdünya Səhiyyə Assambleyası ana südü ilə qidalanmanı valideynlərə, tibb işçilərinə və səhiyyə sistemlərinə təsir edən kommersiona təşviqindən qorumaq üçün beynəlxalq sağlamlıq siyasəti çərçivəsi olan Ana Südü Əvəzedicilərinin Beynəlxalq Marketingi Məcəlləsini qəbul etmişdir. Həmin Məcəllə də özündə bir sıra effektiv milli hüquqi implementasiya şərtləri müəyyən etmişdir.

Maraqlı elmi əhəmiyyətli məsələlərdən biri də ÜST-ün qəbul etdiyi Qaydaların milli hüquqi tətbiqinin uyğun olub olmaması ilə bağlıdır. 2005-ci il Qaydalarının milli hüquqi implementasiya xüsusiyyətlərindən biri də ondan ibarətdir ki, bu sənəd hüquqi cəhətdən məcburi xarakter daşıyır. Bütün dünya üzrə demək olar ki, qaydaları ratifikasiya edən 194 dövlət üçün bu sənəd hüquqi cəhətdən məcburidir. Bu səbəbdən də ÜST-ün qeyd olunan sənədi bir çox nazirliklər və hökumət səviyyələrində dövlətin funksiya və məsuliyyətinə təsir göstərir. Bundan əlavə ÜST normaları bütün iştirakçı dövlətlərdə səhiyyənin müxtəlif sahələrini dəstəkləmək üçün imkan yaradır. Buna görə də bu normaların milli hüquqi implementasiyasını daha səmərəli etmək üçün ölkə səviyyəsində adekvat hüquqi baza yaradılır.

Bununla bağlı beynəlxalq hüquqi praktikada fərqli məqamlar vardır. Bəzi dövlətlərdə Qaydaların daxili yurisdiksiya və milli qanunlar çərçivəsində qüvvəyə minməsi üçün müvafiq öhdəliklərin bəzilərinin və ya hamısının səmərəli icra

olunması üçün qanunvericilik qəbul etmələri tələb olunur. Bəzən Qaydalarda bir və ya bir neçə müddəanın implementasiyası üçün İştirakçı Dövlətin hüquq sistemə uyğun olaraq yeni və ya yenidən işlənmiş qanunvericilik açıq şəkildə tələb olunmadığı hallar da olur. Lakin, bəzi hallarda Qaydaların daha səmərəli, effektiv və faydalı şəkildə implementasiyasını asanlaşdırmaq üçün ölkə tərəfindən qanunvericilik, qaydalar və ya digər sənədlər yenidən nəzərdən keçirilir. Səhiyyə siyasəti nöqtəyi-nəzərindən bu cür qanunvericilik həm də İştirakçı Dövlət daxilində BSQ-nin imkanlarının və əməliyyatlarının rolunun institusionallaşdırılmasına və gücləndirilməsinə xidmət edə bilər. Bu cür qanunvericilikdən başqa potensial fayda ondan ibarətdir ki, o, icrada iştirak edən müxtəlif hökumət və qeyri-hökumət qurumları arasında zəruri koordinasiyanı asanlaşdırma və davamlılığın təmin edilməsinə kömək edə bilər. [11]

ÜST normalarının, o cümlədən qaydaların iştirakçısı olan dövlətlər onun tam və səmərəli implementasiyasını asanlaşdırmaq, onların yenidən baxılmaq üçün uyğun olub-olmadığını müəyyən etmək üçün özlərinin müvafiq mövcud qanunvericiliyini, qaydalarını və digər sənədlərini qiymətləndirməyi nəzərdən keçirməlidirlər. 2005-ci ildən Assambleyasının qətnamələri Qaydaların implementasiyası üçün qanunvericilik və inzibati qiymətləndirmələrin aparılmasının zəruriliyini vurğulamışdır. [13] Bu sənədin müddəaları iştirakçı dövlətlərdən milli hüquqi, tənzimləyici və normativ sənədlərin işlənilib hazırlanması üzrə çox-tərəfli əməkdaşlığı təşviq edir.

ÜST universal nəzarət mexanizmi kimi iştirakçı dövlətlər üçün hüquq və öhdəlikləri mandat olaraq müəyyən edir. Lakin, bu normaların implementasiyası, öz daxili hüquq və idarəetmə sistemləri, sosial-siyasi kontekstlər və siyasətlər çərçivəsində hər bir İştirakçı Dövlətdən asılıdır. Bir çox ölkələrdə müxtəlif yoluxucu xəstəlik, qida təhlükəsizliyi, kimyəvi qəzalar və ya çirklənmə riskləri, radionüvə təhlükəsizliyi problemləri müxtəlif qanun və ya qaydalarla tənzimlənir. Digər ÜST ölkələrində isə bu məsələlər müxtəlif nazirliklər, idarələr və hökumət səviyyəsində dövlətin öhdəlikləri kimi müəyyən edilir.

Dövlətlər ÜST sənədlərinin müddəalarını öz hüquq normalarına və hökumət strukturuna daxil edir. Milli hüquqi, inzibati və siyasi mühitlərin oynaya biləcəyi rollar kontekstində aşağıdakı məsələlər nəzərə alınır: hər bir dövlətin öz daxili hüquq sistemi çərçivəsində beynəlxalq hüquqi öhdəliklərini həyata keçirmək üçün seçdiyi üsul; yerli hökumət strukturları, konstitusiya quruluşları, hüquqi və ya tənzimləmə sistemləri və ictimai-siyasi mühitlər; müxtəlif sahələrdə qanunvericiliyin, qaydaların və digər sənədlərin Qaydaların tam və səmərəli həyata keçirilməsini asanlaşdırmaq üçün nə dərəcədə düzəlişlərə ehtiyacının olub olmamasını müəyyən edir. Dövlətlərin təcrübəsində Qaydaların milli hüquq sistemə daxil edilməsi üsullarına aşağıdakılar daxildir: 1) Hər bir müvafiq sahədə müxtəlif beynəlxalq hüquq normalarının tələblərini özündə birləşdirən və ya tətbiq edən qanunvericilik, qaydalar və digər sənədlər, 2) Milli hüquq sistemi daxilində Qaydaların avtomatik tətbiq edilməsini tələb edən qanunvericiliyin ol-

ması (inkorporasiya üsulu), Bu cür qanunvericilik, məsələn, sadəcə olaraq qeyd edə bilər ki, Qaydalara uyğunlaşdırılmalı və Reqlamentin mətninə potensial olaraq əlavə edilməlidir və ya onlara istinadla daxil edilməlidir. [9]

Beləliklə, bu paraqrafın yekunu olaraq belə nəticəyə gəlmək olar ki, ÜST-ün səhiyyə sahəsində beynəlxalq hüquq normalarının milli-hüquqi implementasiyasında əsas nəzarət mexanizmi kimi fəaliyyəti olduqca səmərəli hesab edilir. Birincisi, bu qurum tərəfindən qəbul olunan qərarlar, o cümlədən 2005-ci ildə qəbul olunan və 2007-ci ildən qüvvəyə minən BSQ məcburi hüquqi qüvvəyə malikdir. İkincisi, ÜST sənədlərinin daha bir müsbət implementasiya cəhəti ondadır ki, bu aktlar müxtəlif nazirliklər, idarələr və hökumət səviyyəsində dövlətin üzərinə mühüm öhdəliklər qoyur. Üçüncüsü isə bu qurum səhiyyə sahəsində milli qanunvericiliyin, qaydaların və digər sənədlərin qəbulu, implementasiya vəziyyəti, qiymətləndirilməsi və yenidən nəzərdən keçirilməsi prosesini tənzimləyir.

İstinadlar:

1. Azərbaycan Respublikasında cinsi və reproduktiv sağlamlıq və hüquqlar üzrə saziş qurumlarının tövsiyələrinin icra vəziyyətinin qiymətləndirilməsi. Bakı, 2015
2. Əliyeva A., Hüseynova F., Əzizov E. Beynəlxalq Hərbi Tibb Komitəsi hökumətlərarası təşkilat kimi: hüquqi status və funksiyaları // Nəqliyyat hüququ, elmi nəzərəti təcrübi jurnal, 2023, N 1
3. Məmmədov V. Tibb hüququ: yaranması problemləri və inkişaf perspektivləri // <https://www.injuria.az/news/tibb-huququ-yaranmasi-problemleri-ve-inkisaf-perspektivleri>
4. Гавердовский А.С. Имплементация норм международного права. Киев: Вища шк., 1980. 320 с.
5. Allyn L. Taylor, Global Health Law: International Law and Public Health Policy // <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC7150305/>
6. Constitution of the World Health Organization, <https://apps.who.int/gb/bd/PDF/bd47/EN/constitution-en.pdf?ua=1>
7. Country strategy and support, <https://www.who.int/countries/country-strategy-and-support>
8. David P. Fidler From International Sanitary Conventions to Global Health Security: The New International Health Regulations // Chinese Journal of International Law (2005), Vol. 4, No. 2. 325-392.
9. International Health Regulations (2005). Toolkit for implementation in national legislation. Questions and answers, legislative reference and assessment tool and examples of national legislation. WHO: Geneva 2009
10. Todorovski N. Medical law and health law: Is it the same? //Acta Medica Medianae, 2018. c. 57. №. 2.
11. Tools for advancing tobacco control in the 21st century: Tobacco control legislation: an introductory guide, WHO: Geneva 2004 // www.who.int/tobacco/research/legislation/tobacco_cont_leg/en/index.html.
12. Yuldasheva G. Human rights: the ratio of norms of international law and national legislation. National Center of the Republic of Uzbekistan on Human Rights. 2001.
13. WHA58.3, operative paragraph 5(4), available at // www.who.int/gb/ebwha/pdf_files/WHA58/WHA58_3-en.pdf.3 and WHA59.2, operative paragraph 4(11), available at http://www.who.int/gb/ebwha/pdf_files/WHA59/WHA59_2-en.pdf.

14. World Health Organization Perspective on Implementation of International Health Regulations // <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3376823/>

15. World Health Organization. <https://www.who.int/activities>

THE WORLD HEALTH ORGANIZATION AS THE MAIN MECHANISM FOR MONITORING THE NATIONAL LEGAL IMPLEMENTATION OF THE NORMS OF INTERNATIONAL LAW IN THE FIELD OF HEALTHCARE

Fatima Huseynova*

Abstract

The article examines the role of the World Trade Organization as a universal control mechanism in the national legal implementation of international legal norms in the field of health care. It is noted that the World Trade Organization is the main universal mechanism for monitoring the national legal implementation of international legal norms in the field of health care. The article analyzes the rule-making activities of the World Trade Organization. The acts adopted within its framework are classified and a legal comparison of these acts is carried out. The features of the implementation of the provisions of the mentioned acts in the legal system of states are examined.

Keywords: World trade organization, health care, norms of international law, national law, implementation, control mechanism.

ВСЕМИРНАЯ ОРГАНИЗАЦИЯ ЗДРАВООХРАНЕНИЯ КАК ОСНОВНОЙ МЕХАНИЗМ КОНТРОЛЯ ЗА НАЦИОНАЛЬНО-ПРАВОВОЙ ИМПЛЕМЕНТАЦИИ НОРМ МЕЖДУНАРОДНОГО ПРАВА В СФЕРЕ ЗДРАВООХРАНЕНИЯ

Фатима Гусейнова**

Резюме

В статье рассматривается роль Всемирной торговой организации как универсального механизма контроля в национальной правовой имплементации международно-правовых норм в сфере здравоохранения. Отмечается, что Всемирная торговая организация выступает основным универсальным механизмом контроля за национальной правовой имплементации международно-правовых норм в сфере здравоохранения. В статье анализируется нормотворческая деятельность Всемирной торговой организации. Принятые в его рамках акты классифицируются и проводится юридическое сравнение этих актов. Исследуются особенности имплементации положений упомянутых актов в правовой системе государств.

Ключевые слова: Всемирная торговая организация, здравоохранения, нормы международного права, национальное право, имплементация, механизм контроля.

* Ph.D in law, Baku State University

** доктор философии по праву, Бакинский государственный университет